

"Gammalt" spänne med "ny" runinskrift

Några reflexioner kring magiska runor utifrån ett nyfynd

Av Lena Thunmark-Nylén

Thunmark-Nylén, L. 1986. "Gammalt" spänne med "ny" runinskrift. Några reflexioner kring magiska runor utifrån ett nyfynd. ("Old" brooch with "new" runic inscription). *Formvänner 81*. Stockholm.

The occurrence of runic inscriptions on Gotlandic brooches of the late Viking age is discussed. It is supposed that the brooch owners were heathens and had a lower social rank than contemporary Christians.

Lena Thunmark-Nylén, Statens historiska museum, Box 5405, S-114 84 Stockholm

Klintespännet

Det finns hemligheter i våra museimagasin. Sommaren 1981 avslöjades en sådan hemlighet, då ett vikingatida dosformigt spänne från Tyrvalds i Klinte socken på Gotland kom upp i dagsljuset och visade sig hysa en runinskrift på bottenplattan.

Spännet är hittat i ett grustag tre kvarts meter under markytan. Då det år 1907 levererats till Statens historiska museum fick det inventarienumret 13208, varmed spännets baksida prydligt signerades. Föga anade tydligen den som höll i pennan, att de moderna bokstäverna *Gott.*, som skrevs efter de arabiska siffrorna, kom att bokstavligt talat ingå i förening med sina nästan tusen år äldre släktingar, då bläcket flöt ner i runtextens ristade huvudstavar och bistavar.

Att den tunt ristade inskriften inte uppmärksammats tidigare är egentligen inte förvånande. Spännet är en av de mera oansenliga exponenterna för den stora gruppen dosformiga spännen (ca 750 kända exemplar), som även innefattar sådana iögonfallande och välbekanta praktstycken som de från Mårtens i Grötlingbo och Krasse i Guldrupe. Där de sistnämnda har dekorerats med filigranprydda guldbleck, omgivna av niellerade silver-

plåtar och tjocka silversnören, har runspännet med sin vardagliga brukskaraktär bara ett flärdfritt, enkelt gjutet våffelmönster. Eftersom spännet inte heller ingår i någon intressant fyndkombination (möjligen har det dock samband med ett något tidigare påträffat grustagsfynd från Tyrvalds, SHM 12353, i så fall tillsammans sannolikt utgörande ett gravfynd), har det fått vila i fred i sin kartong. Kanske ingen har lyft det ur kartongen sedan Hanna Rydh noterade dess existens och, efter framsidans utseende, bestämde det till typ 61 i sin år 1919 utkomna doktorsavhandling. — Av förf. till föreliggande artikel har det i en nyupprättad systematisering ansetts tillhöra Fason P 1, och i den relativa kronologin har denna spännetyps produktionstillfälle satts i södra Gotlands Y-fas (huvudfaserna är Äldre fas, Mellanfas och Yngre fas; Thunmark-Nylén 1983 s. 63 ff. och fig. 77).

H. Rydh tycks mena, att denna typ av dosformiga spännen tillhör 1000-talets sista fjärdedel (Rydh 1919 s. 86 och 127). En sådan absolut datering av produktionstillfället tycks vara alltför sen, tidpunkten för Klintespännets tillverkning bör snarare ha infallit i början av 1000-talet eller möjligen redan före sekelskiftet. Även i fråga om brukningstid och

Fig. 1. Dosformigt spänne med runor från Tyrvalds i Klinte sn, Gotland, SHM 12353. Skala 1:1. Foto G. Hildebrand. (Se även bild nedan s. 81.) — Box brooch of bronze from Tyrvalds, Klinte parish, Gotland with a runic inscription.

depositionstillfälle synes Rydhs datering vara något för sen. Spännet är måttligt slitet (slitagegrad 2; Thunmark-Nylén 1983 s. 26, 118) och kan därmed ha haft en ungefär halvsekel-lång brukningstid. Det kan alltså antas ha kommit i jorden omkring mitten av 1000-talet. (De närmare skälen till de kronologiska antagandena skall redovisas i ett arbete, som f. n. är på manuskriptstadiet.)

Övriga runristade spännen

Även om gotländska dosspännen med runor knappast tillhör vanligheterna, är Klintespännet inte unikt. Ytterligare några är kända, spridda över museer inom och utom landet. Inklusivt det aktuella runspännet finns följande *dosformiga spännen*:

SHM 13208 Klinte sn, Tyrvalds. Fason P 1:1.

Öde ristade runorna på (?) Bödnys spänne (?) (Snædal Brink nedan).

GF C 10640 Halla sn, Dalbo. Fason BS 5:2.

Runföljd utan språkligt tydbar innebörd (Fornvännen 1984 s. 253 = Gustavson & Snædal Brink 1984).

GF Dep C 454 Gothem sn, Busarve?. Endast botten, sekundärt begagnad som spänne med ursprunglig insida som godsida, varest likarmade kors anbragts. Runorna återfinns på den ursprungliga utsidan.

Fem runor, som inte säkert har kunnat tolkas (Gotlands runinskrifter, band 2, s. 62 = Svärdström 1978).

GF C 3202 Visby, Vattugränd. Endast botten.

Eventuellt kvinnonamnet *Rodlikn* (Fornvännen 1982 s. 234 = Snædal Brink & Strid 1982).

GAM 2700 okänd fyndort. P 7–11 spec.

Inskrift enligt icke publicerad läsning av O.v. Friesen: ... **x atrikR x risti** (Snædal Brink muntligen; jfr Lindquist 1918).

AM 1909:14 (f. d. SHM 6819:520) okänd fyndort. Fason P 8.

Inskriften upptäcktes av förf. vid besök i Oxford 1982; ej runologiskt undersökt.

Ytterligare några dosformiga spännen har på botten *runliknande* tecken (bedömda av Snædal Brink), som kan vara ristade av en icke runkunnig person, som försökt efterlikna en runinskrift. Dessa är:

SHM 1682 Stenkyrka sn, Östergårda. D spec.

SHM 1974 Havdhem sn, Kvinnegårda. BS spec.

SHM 16007 Tofta sn, Krokstade. Endast botten.

GF C 11510 Eksta sn. Fason D 14:3 spec. (ännu ej runologiskt bedömt).

Ivar Lindquist, som 1918 publicerade en artikel om typen av text på spännen, och som kände till ett av de dosformiga samt två djurhuvudformiga, gjorde kommentaren, att runinskrifter på spännen förekommit endast utanför Gotland före vikingatiden (undantaget det välkända folkvandringstida reliefspän-

net från Etelhem, SHM 1261), men under vikingatiden bara på Gotland. De av Lindquist nämnda samt ytterligare några runspännena från Gotlands vikingatid har samlats nedan. Listan gör ej anspråk på fullständighet, då förf. ej undersökt de representerade spännegrupperna systemtiskt med avseende på eventuella inskrifter. För påpekandet om spännena med inv. SHM 18949 resp. 23849:I:50 tackas A. Carlsson, Stockholm.

Djurhuvudformiga spännena:

SHM 10739:6 okänd fyndort, möjligen Hemse sn eller dess omgivning. Endast botten.

Botvi i (gården) Arges äger mig (Gotlands runinskrifter, band 1, s. 75 f. = Jansson & Wessén 1962).

SHM 18494 Gothem sn, Västerbjärs. Typ 7:3N enligt Carlsson 1983.

Inskrift enligt en icke publicerad läsning av O. v. Friesen: **porilnufuþ ulkiul**. Tolkningen är osäker men inskriften kan möjligen innehålla personnamnen Torkel och Ulkel samt de tre första runorna i futharken, **fuþ** (Snædal Brink muntligen).

SHM 23849:I:50 okänd fyndort. Typ 8:1N enligt Carlsson 1983.

Inskriften består av rester av tre runor eller liknande tecken. Ingen tolkning (Forvännen 1984 s. 253 = Gustavson & Snædal Brink 1984).

LUHM 2939 okänd fyndort. Typ 3:3G enligt Carlsson 1983.

... **inkiiskati**. Ej säkert tolkad (Snædal Brink muntligen; jfr Stephens 1867-68; Lindquist 1918).

Ringspänne:

SHM 8329:4 Vamlingbo sn.

Tyd du! . . . (Gotlands runinskrifter, band 1, s. 15 f. = Jansson & Wessén 1962).

Det är ett sammanhållande drag hos de runristade dosformiga spännena och de två lösa bottenarna, att de alla tycks tillhöra den yngre eller yngsta vikingatiden, från och med 900-talets slut eller sekelskiftet och framåt. I fråga om "ekonomisk kvalitet" tillhör de båda spännena från okänd fyndort samt Gothembotten massan av s. k. enkla bruksspännena (Thunmark-Nylén 1983 s. 131) medan Hallaspännnet har högre ekonomisk kvalitet, dock ej att räkna till det dyrbaraste skiktet av dosspännena (som vid denna tid utgörs av guldblecksspännena, Gbl-fasonerna). Klinte-

spännnet står på gränsen mellan de båda skikt, som de enkla bruksspännena och Hallaspännnet representerar (jfr Thunmark-Nylén 1983 s. 135; fasonerna G 7 och P 1 antas komma från samma verkstad, a. a. s. 63). Visbybotten slutligen är svårplacerad, då den med sin storlek å ena sidan och lödfogskonstruktionen å andra ej direkt kan hänföras till någon särskild fason; lödning som primärt sätt att fästa botten är bara känd från spännena med mindre diameter. Om botten i fråga ej utgör sekundär ersättning vid reparation av ett äldre, ursprungligen nitat spänne, bör det snarast ha tillhört ett spänne som i Fason G 6, i så fall att, vad ekonomisk kvalitet beträffar, jämföras med Hallaspännnet.

Man kan alltså konstatera för det första att runinskrifter på dosspännena tillhör dosspänneperiodens slutskede, och för det andra att de spännena, som kommit att runristas, inte tillhör de dyrbaraste utan en mellan- eller lågnivå i fråga om ekonomisk kvalitet.

(De övriga runspännena lämnas därhän, då förf. ej kan överblicka ring- och djurhuvudspännena på samma sätt som de dosformiga. Dock synes dessa spännena — med undantag för LUHM-spännnet, som förefaller vara åtminstone tillverkat redan under 800-talet — såväl i fråga om tidsställning och ekonomisk kvalitet som typ av inskrift huvudsakligen falla inom de ramar, som angivits för de dosformiga.)

Den sociala aspekten och runornas dubbla betydelse

Ovanstående upplysning är överraskande för den som, i likhet med förf., associerar runor med samhällets överklass. Tänker man på föremål med runor, åtminstone före den slutande vikingatiden, så är de som faller i tankarna sådana som spjutspetsen från Moos, guldrakteater, det ovannämnda reliefspännnet av silver från Etelhem, för att inte tala om The Franks Casket och Gallehushornet. Kunskap om runor torde ursprungligen ha varit förbehållen ett fåtal; överguden Odens exklusiva allvishet och djupaste insikt exemplifieras i asaläran med att han kunde runor. Det är svårt för den civiliserade nutidsmänniskan att, med generationer av skolplikt bakom sig, sätta sig in i hur läs- och skrivkonsten

uppfattas av en analfabet; den som kan kommunicera med någon annan i hemlighet framför allas ögon bör emellertid ha väckt både skräck och vördnad.

När man då finner runor på enklare föremål i den slutande vikingatiden, måste denna förändring i mönstret förklaras, och för att förstå hur förändringen kommit att avspeglas på detta vis måste man sätta sig in i runskriftens och runornas dubbla betydelse. För den som kunde läsa och skriva var runorna ett hjälpmedel att kommunicera. Då, tydligare än nu, torde ha gällt, att kunskap är makt. För analfabeten var runorna hemlighetsfulla makttecken, och de tillskrevs ett egenvärde med inneboende magisk kraft (jfr t. ex. Moltke 1938 s. 117 f.).

Man kan tänka sig följande förlopp. Först (under äldre och yngre järnålder, före vikingatiden) har överklassen lärt känna runorna som makt- och magitecken och kanske färdats långväga för att få sådana tecken på sina värdeföremål. Därefter har överklassen själv lärt sig rista runor eller försäkrat sig om egen, lokalt stationerad runkunnig personal, från vilken de önskade tecknen lättvindigare kunde beställas. Med sådan personal på platsen har runkonsten så småningom kunnat begagnas som praktiskt kommunikationsmedel och även kunnat spridas mera allmänt. I samband med kristendomen (som först torde ha rotat sig hos överklassen), då de med asatron förbundna *magirunorna* i princip förkastats, har runorna för de kristna än mera kommit att bli ett kommunikativt redskap. För de lägre socialgruppernas hedningar fanns nu också möjligheter att utnyttja en närboende skrivare för att få magiska runor på lösöret.

I särskilt Klinte-spännets fall kan man ju tycka, att inskriften är ett "omagiskt" meddelande, som lämnar en konkret upplysning utan religiösa förtecken. Men om man tänker sig in i situationen, när ägarinnan kom till skrivaren, förstår man hans predikament. Ägarinnan beställde *runor*, inte *text*, och då skrivaren skulle göra runorna, ställde han dem i en för ögonblicket logisk ordning: "Öde ristade runorna på Bødny's spänne", en runföljd, som för Bødny säkert var lika kraftlad som vilken futhark eller annan godtyck-

ligt vald samling tecken som helst. (Angående detaljtolkningen se Th. Snædal Brinks artikel nedan. Eventuellt annan tolkning av det skadade partiet kan dock inte ändra huvudtanken i den här framlagda hypotesen.) Denna till synes konkreta text är ju egentligen helt meningslös: att det var Bødny's spänne torde av praktiska skäl inte ha behövt markeras i ett samhälle där risk för sammanblandade persedlar inte förelåg på samma sätt som i nutida scoutläger eller allmänna badhusomklädningsrum. Bødny skulle för övrigt ha känt igen sitt spänne just för att det var runristat, inte därför att hon i texten kunde läsa sitt eget namn; om hon själv kunnat läsa, hade hon förmodligen också själv med sin knivspets kunnat rista in önskad text, och då hade hon inte behövt anlita Öde. Att just Öde ristade runorna borde inte ha spelat någon roll för Bødny, och säkert har inte heller Öde behövt rista sitt namn som reklam för sig själv, om han inte kunde räkna med att Bødny skulle ta av sig och visa sitt spänne för läskunniga. Reklamen kunde för övrigt säkert föras ut till större kretsar än den läskunniga genom Bødny's muntliga försorg. (Självfallet kan förstås både Öde och Bødny ha ansett, att deras egna namn var lämpliga runföljder, när ändå något skulle skrivas, ehuru mindre som identifikation av skrivaren resp. spännet än som manifestation av de egna jagen. Bødny var dessutom kanske Ödes hjärtas utvalda; i äldre perioder och andra geografiska områden kan spännen ha texter med innebörden att X älskar Y, se t. ex. Behrens 1950 om inskrifter på romerska fibulor.)

Med runorna sedda i ovanstående perspektiv kan man förklara varför runorna kommit att knytas till den redovisade kategorin av enkla och sena dosformiga spännen. Vid den tid då runor kunde beställas av "gemene man" (av spännena att döma alltså tidigast från 900-talets slut och framåt), torde överklassen i allmänhet ha upphört att vilja ha hedniska magirunor på sina ägodelar. De runristade dosspännena kan således tolkas som tillhöriga personer, vilka (vid tillfället för runornas ristande) var representanter för den sociala grupp, som bl. a. kännetecknas av heddend och en annan samhällsställning än

det ledande skiktets. — Man kan påminna sig att Klintespannet snarare är ett gravfynd än ett boplatsfynd, då det påträffats i ett grustag, och att denna bedömning av depositionstypen i varje fall inte kullkastas av det ovan refererade tidigare gjorda fyndet. Om det är Bödny (eller hennes arvinge), som begravts i grusbacken vid Tyrvalds, kunde man också utifrån den valda gravplatsen kanske våga gissa att den gravlagda varit hedning. Vore hon kristen hade nog hennes sista vilorum förlagts till kyrkogården i Klinte, där det vid hennes frånfälle kan ha stått en kyrka sedan någon tid tillbaka (grundad 1046 enligt Strelow 1633 s. 140; jfr Thunmark-Nylén 1980 s. 30). Allt detta är dock ett osäkert indicium, då bara fem-tio års felmarginal i den utifrån spännets egenskaper gjorda bedömningen av depositionstillfället kan göra att man i tiden hamnar fel i förhållande till kyrkans kronologi.

Den lösa botten från Gothem med både runor och kors kan ju tyckas innebära en motsägelse mot åsikten att magirunor skulle vara hedningens spännes kännetecken. Man måste dock härvidlag beakta, att runorna sitter på spännets ursprungliga utsida (fastän denna vid begagnandet var vänd inåt, mot dräkten och kroppen) medan korsen tillkommit sedan botten, lösgjord från själva spännekroppen, börjat användas som ensamt spänne med den ursprungligen oåtkomliga insidan som framsida. Spännebottens båda sidors tecken och kors är sannolikt inte samtidigt tillkomna. Troligen har spännet först runristats på tillskyndan av en hednisk ägarinna, varefter botten, då den efter långvarigt bruk lossnat (kanske eller förmodligen först i en följande generation), fått kors på den nya utsidan, på tillskyndan av en ägarinna, som nu är kristen, och som kanske just med korsen ville förta den eventuellt onda inverkan, som de hedniska runorna kunde ha.

Spänneristningarna i den inledningsvis gjorda förteckningen kan delas i tre kategorier: runtexter, "riktiga" runor utan begriplig språklig innebörd samt tecken, som bara liknar runor. De två senare kategoriernas runor och tecken kan förklaras som resultatet av analfabeters eller blott hjälpligt skrivkunni-

gas egna försök att plita dit något, som man trodde var regelrätta runor. En sådan förklaring stöder åsikten, att det inte var texten som var huvudsaken utan att det var runorna som magiska tecken som åtråddes.

Att man senare under medeltiden begagnat runor till kristna texter på latin etc. generar inte tolkningen av vikingatidens spännerunor som hednamagiska. När man nått fram till den tid, som använder runor till Ave Maria, torde runorna i egenskap av kommunikativt hjälpmedel ha slagit igenom och börjat betraktas som sådana även av analfabeterna i alla samhällsgrupper.

Överklass och kristendom

Om den ovan målade genrebilden är sann, innebär det alltså att följande måste förutsättas:

1. att det fanns en överklass;
2. att överklassen före andra socialgrupper blev kristen;
3. att kristendomen rotade sig hos överklassen före 1000-talet.

Med utgångspunkt från de dosformiga spännena kan den första förutsättningen verifieras. Spännena under vikingatidens äldre del, fram till ungefär mitten av 900-talets andra hälft, har tillverkats i en relativt jämbred ström av relativt jämn och hög ekonomisk kvalitet (inom samma smärre delproduktionsperioder). Mot mitten av 900-talet börjar de riktigt dyrbara spännena tillverkas med många ädelmetallapplikationer, av silver och guld, och snart härefter ser vi i materialet det fenomen, som av förf. kallats "bruksspänneexplosionen" (Thunmark-Nylén 1983 s. 131), dvs. att man vid sidan av den jämbreda strömmen av dyrbara spännen plötsligt kan iaktta uppkomsten av en parallell ström av dubbelt så stor bredd men av betydligt lägre ekonomisk kvalitet. Detta förhållande bör tolkas så, att den överklass, som funnits tidigare under 800- och 900-talen inte avslöjat sig i dosspännematerialet, eftersom detta varit förbehållet för uteslutande denna klass. Först när en annan socialgrupp lägger sig till med samma spännetyp, men av ekonomiska och andra skäl hänvisas till enklare utföran-

den, kommer överklass-spännena att kunna avteckna sig mot den andra klassens spännens breda fond. (Dessa två huvudgrupper av dosspännan motsvaras av dem, som är förtecknade i Generaltabla I resp. II i Thunmark-Nylén 1983 fig. 77. Jfr även Thunmark-Nylén 1984.)

Att överklassen blev kristen före underklassen kan för närvarande ej verifieras med det arkeologiska materialet, eftersom detta ännu ej systematiserats med avseende på social skiktning på samma sätt som skett med avseende på kronologiska och regionala skikt. Dock synes ju de skriftliga källorna ofta peka på, att de kristna missionärerna först vände sig till kungar och andra högt uppsatta personer, samt att dessa samlade hovbiskopar och högättade kristna omkring sig, innan de på egen mark började trumfa in kristendomen hos allmogen med lock och inte minst pock (se t.ex. Ansgar, Adam av Bremen, Heimskringla). För Gotlands del kan, med stöd av Gutasagan, påpekade, att den som först byggde kyrka, Botair från Akebäck, var svärson till den mest betydande på Gotland, Likair den vise, som, då saken sålunda ställdes på sin spets, också lät döpa sig och sin familj och allt sitt husfolk (Gutasagan kap. 4). Dessförinnan hade missionskungen Olof den helige under sitt besök på ön mottagit Ormika från Hejnum, som tydligen också befann sig i en sådan social ställning, att han kunde byta gåvor med en kung (Gutasagan kap. 3).

Den tredje förutsättningen, att kristendomen fått fotfäste på ön före 1000-talet, har för den preansgariska tidens vidkommande haft sina förespråkare i Nerman 1941 och Holmqvist 1975. (Jfr även Almgren 1942; nycklar, som uppenbarligen ej varit brukbara i världsliga skrinlås, är inte helt ovanliga på Gotland vid denna tid.) Holmqvist har i metallkonstens motivval velat se kristna influenser, t. ex. korsformiga element i Broa-beslagens ornamentik (Holmqvist 1975 s. 40 ff.). Nerman har påpekat möjligheten av att en kristen missionsväg, utgående från Västeuropa, sköljt över Gotland vid övergången mellan vendel- och vikingatid, vilket tagit sig uttryck i ett föremålsfattigt gravskick och i föremål med kristen anknytning (Nerman 1941). Även om

en kristenhet på Gotland vid den av Nerman påstådda tiden och Nermans bevisföring härför med sakliga skäl har kritiserats (Stenberger 1969), måste man i rimlighetens namn medge, att det vore anmärkningsvärt om Gotland med sina externa kontakter kunnat undgå att komma i fruktbar kontakt också med den religion som bl. a. var Karl den stores.

Vare sig den tidiga vikingatiden behärskades av kristendomen eller ej, kanske detta emellertid har mindre betydelse för den aktuella frågan om det fanns ett kristet befolkningsskikt senare under vikingatiden men före 1000-talet. Mellan den hypotetiska kristendomen i 800-talet och den kända under 1000-1100-talen och därefter, ligger ju ett 900-tal, varom man menar att det behärskats av en hednisk reaktion (Nerman 1941 s. 39). Ser man emellertid saken från 1000-talet och bakåt kan man erinra sig den av Kumlien påpekade skillnaden mellan mission och organisation i kristningsproceduren (Kumlien 1962 s. 253), som för Gotlands del torde ha inneburit att det grundläggande missionsarbetet avslutats före kyrkobyggnadsfasen, vilken inleddes med Botairs kyrkobyggen omkring år 1030 (Thunmark-Nylén 1980). Om kristendomen varit överklassens sak i ett par generationer innan den organiserade kyrkan infördes, har man alltså kunnat beteckna Gotland som ett kristet land redan på 900-talet, i varje fall om man därvid avsåg det Gotland, som hade något att säga till om.

Sammanfattning

Den till synes konkreta men, som det antas, i själva verket meningslösa inskriften på ett dosformigt spänne från den slutande vikingatidens sociala mellanskikt har föranlett en reflexion över runornas betydelse för olika socialgrupper. Det antas att runor ursprungligen varit förbehållna för överklassen men att de så småningom också kommit att begagnas av lägre socialgrupper. Då detta skett, har överklassen såsom kristen redan i allmänhet lagt av bruket att använda runor i magiskt syfte och huvudsakligen brukat dem som kommunikativt hjälpmedel. De med magiska runor försedda spännenas datering i förening med att dessa runspännan ej präglas av tidens

högsta ekonomiska kvalitet föranleder hypotesen att den socialgrupp som använt de dyrbaraste spännena varit kristen redan vid 900-talets slut och att denna socialgrupp nu också själv eller via skrivare i sådan utsträckning behärskat runskrift, att även andra personer mot eventuellt vederlag kunnat komma i åtnjutande av deras tjänster, då hednamagiska tecken önskats på spännena.

Referenser

- Almgren, B., 1942. ”Thors märke” och himmelrikets nycklar. *Årsboken Uppland*. Uppsala.
- Behrens, G., 1950. Römische Fibeln mit Inschrift. *Reinecke Festschrift*. Mainz.
- Carlsson, A., 1983. *Djurhuvudformiga spännen och gottländsk vikingatid*. Stockholm Studies in Archaeology 5. Stockholm.
- Gustavson, H. & Snædal Brink, Th., 1984. Runfynd 1983. *Fornvännen*. Stockholm.
- Gutasagan. Utg. av Holmbäck, Å., & Wessén, E., 1943. Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Fjärde serien: *Skånelagen och Gutasagan*. Stockholm.
- Holmqvist, W., 1975. Was there a Christian Mission to Sweden before Ansgar? *Early Medieval Studies 8*. Antikvariskt Arkiv 57. Stockholm.
- Jansson, S. B. F., & Wessén, E., 1962. Sveriges Runinskrifter, Bd 11. *Gotlands runinskrifter, första delen*. Stockholm.
- Kumlien, K., 1962. Sveriges kristnande i slutskedet — spörsmål om vittnesbörd och verklighet. *Historisk tidskrift*. Stockholm.
- Lindquist, I., 1918. Runinskriften på en spännbuckla från Gotland i Göteborgs museum. *Göteborgs och Bohuslans Fornminnesförenings Tidskrift*. Göteborg.
- Moltke, E., 1938. Mediaeval Rune-amulets in Denmark. *Acta Ethnologica 3*. Köpenhamn.
- Nerman, B., 1941. En kristen mission på Gotland vid tiden omkring år 800 e. Kr.? *Fornvännen*. Stockholm.
- Rydh, H., 1919. *Dosformiga spännen från vikingatiden*. Stockholm.
- Snædal Brink, Th., & Strid, J. P., 1982. Runfynd 1981. *Fornvännen*. Stockholm.
- Stenberger, M., 1969. Christliche Einflüsse im archäologischen Material der Wikingerzeit in Schweden. *Acta Visbyensia 3*. Visby.
- Stephens, G., 1867–68. *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England 2*. London/Köpenhamn.
- Strelow, H. Nielsson, 1633. *Cronica Guthilandorum*. Köpenhamn. Faksimilutgåva Visby 1978.
- Svärdström, E., 1978. Sveriges runinskrifter, Bd 12. *Gotlands runinskrifter, andra delen*. Stockholm.
- Thunmark-Nylén, L., 1980. Om de gotländska kyrkornas ålder. *Gottländskt Arkiv 52*. Visby.
- 1983. *Vikingatida dosspännen — teknisk stratigrafi och verkstadsgruppering*. Aun 4. Uppsala.
- 1984. Socialgrupper i vikingatiden. *Gottländskt Arkiv 56*. Visby.

Förkortningar

SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm
GF	Gotlands Fornsal, Visby
GAM	Göteborgs Arkeologiska Museum
LUHM	Lunds Universitets Historiska Museum
AM	Ashmolean Museum, Oxford